

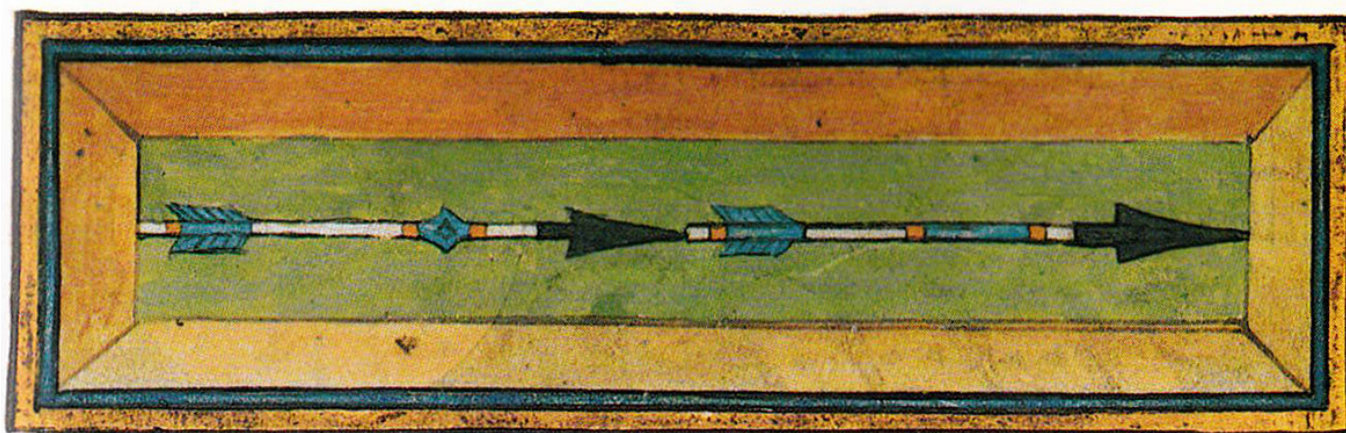
A PLUMBATA, AVAGY DARTS RÓMAI MÓDRA. Egy késő antik fegyver Annamatiából

KESZI TAMÁS¹

Az Intercisa Múzeum állandó kiállításán szokatlan tárgyat láthatunk a római katonaság felszerelését bemutató tárlóban: a késő antik hadsereg egy speciális fegyverét, a plumbatát.² A latin szó jelentése 'ólmozott', de ha figyelembe vesszük az eszköz felépítését és használatát, magyarul dobónyílnak nevezhetnénk. A kb. 50 cm hosszú, kézzel hajított fegyverrel a nehézfegyverzetű gyalogosok már távolról megkezdhatték az ellenséges hadrend szétilálását.

ÍROTT FORRÁSOK

A latinul *plumbatán*ak nevezett hajítófegyver nevét és leírását több ókori és kora középkori forrásból ismerjük. (VERMAAT 2015) (1. kép)

1. kép: *Plumbata tribolata* és *mamillata* ábrázolása. Utóbbiról hiányzik az ólomsúly.

(<http://rekostwargames.blogspot.hu/2016/11/roman-unit-menapii-seniores.html> nyomán, hozzáférés: 2018. április 19.)

A kései császárkorban élt *Flavius Vegetius Renatus* szerint két illyricumi legio katonái szakértői voltak a plumbata használatának, és ezért *Mattiobarbulin*ak neveztek őket.³ A két alakulatot vitézségéért *Diocletianus* (284–305) és *Maximianus* (286–305) császár a *Ioviani* és *Herculiani* címmel tüntette ki. *Vegetius* leírásából úgy tűnik, hogy a két alakulat már *Diocletianus*ék hatalomra kerülése előtt használta a plumbatát, de az talán csak ez után, a 3. század utolsó évtizedeiben terjedt el a birodalom többi alakulatánál is. A hajítófegyvert használták például az első sorok nehézfegyverzetű gyalogosai: minden katona pajzsára 5–5 darabot erősítettek fel, hogy kéznél legyenek az ütközet kezdetén; valamint a könnyűfegyverzetű gyalogosok is, náluk talán nem csak öt darabra korlátozódott a plumbaták száma. A fegyvert alkalmazták nyílt ütközetekben, városfalak ostromakor és védelmekor, de még tengeri csatákban is az élőerő leküzdésére.

Kétféle plumbatát ismer az az ismeretlen szerző, aki a 4. század végén írta *De rebus bellicis* címet viselő hadtudományi munkáját:⁴ egyikük a *Vegetius* által is említett hagyományos fegyver, a *plumbata mamillata*.

¹ Intercisa Múzeum, 2400 Dunaújváros, Városháza tér 4. keszitamás@gmail.com

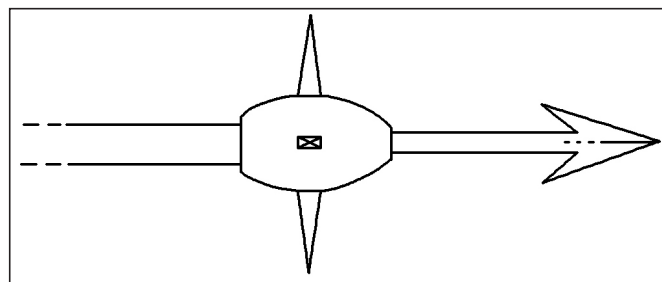
² A tárgyat *Lévay Zoltán* földmérő találta baracsi terepbejárásán, és ajándékozta a múzeumnak. Szívességét ez úton is köszönjük! Leltári száma 74.28.219, lelőhelyeként *Annamatia van* megadva. A szakirodalomban *Intercisa–Dunapentele–Dunaújváros* lelőhellyel hivatkoznak a tárgyra. A tévedés oka az, hogy a tárgy az intercisai katonai alakulatok felszerelését bemutató tárlóban került elhelyezésre 1975-ben *catapulta*-lövedék megnevezéssel. A funkció téves meghatározását már korábban jelezte *Griffiths* (1995: 3).

³ (I 17. II 15. 16. 23. III 14. IV 21. 44.)

⁴ A mű 10-11. fejezete tárgyalja ezt a fegyverfajtát.

Keszi Tamás • *A plumbata, avagy darts római módra. Egy késő antik fegyver Annamatiából*

A mamilla szó jelentése 'mell, emlő'. Elnevezése arra utalhat, hogy a nevét adó ólomsúly lekerekített formájú volt. Vele szemben a plumbata tribolata nehezekeiből tüskék álltak ki. Az ötletet az szolgálhatta, hogy a távolható fegyverek lövedékeinek döntő része mindig célt téveszt (КОЗЛЕВКО 2009: 296–297). A földre hullott plumbaták tribulusként, vagyis 'lábtövisként (vassulyomként)' az ellenséges harcosok mozgását zavarták, akik a tüskékbe lépve szenvedhettek súlyos sérülést. (2. kép) Ez a változat elsősorban védelmi helyzetben bizonyulhatott hasznosnak, amikor nem akadályozta az ellenséget üldöző saját katonák előrenyomulását.

2. kép: Plumbata tribolata rekonstrukciója a leírás alapján (Griffith 1995: Fig. 1 nyomán)

Vegetius szerint a fegyver másik elnevezése a *mattiobarbulus*. Bizonytalan, hogy ez a szó honnan származik és pontosan mit jelent. A *barbulus* jelentése 'kis szakáll, szakállszál'. Lehetséges, hogy a középkori másolók elírták a nevet, ami eredetileg *martiobarbulus* lehetett. Utóbbihoz hasonló névalakot a *Sztrategikon* című katonai kézikönyvből ismerünk⁵. Ennek szerzője a középkori hagyomány szerint Maurikiosz, bizánci császár (583–603) volt. A könyv szerint a *martzobarbulon* nevű fegyver még a 6. században is fontos része a bizánci arzenálnak. A *martiobarbulus* jelentése 'Mars szakállkája'. A katonahumort tükröző elnevezés utalhat arra, hogy a nyilak egy részének a hegye szakáson volt kiképezve – ez a sebből való eltávolítást nehezítette meg; ám az is előfordulhat, hogy az egyszerre elhajított nyilak sűrű felhője keltette égi, isteni szakáll benyomását (ELLIOTT 2010: 41).

Maurikiosz először a nehézfegyverzetűek kiképzésénél és felszerelésénél említi a *martzobarbulont*, de nem adja meg pontosan, hány darabot tartottak maguknál a katonák. A könnyűfegyverzetűek felszerelésének ismertetésénél azt írja, hogy a *martzobarbulont* bőrtegekben tartották. Általában feltételezik, hogy hasonlóképpen tárolták őket a nehézfegyverzetűek is, nem pedig a régi módon, pajzsra erősítve. A szekérre szerelt katapultok kezelőit is ellátták *martzobarbulonokkal*. A fogyóeszköznek számító fegyver utánpótlását azokkal a szekerekkel szállították, amelyeken a felszerelés egyéb része (fűrészek, ásók stb.) is helyet kapott. Maurikiosz külön ajánlja a fegyver használatát az erdős, mocsaras területeken élő szlávokkal szemben.⁶

VI. Leó császár (886–912) *Taktika* című könyvében a katonák kiképzésével kapcsolatban említi, hogy a nehézfegyverzetűeknek gyakorolniuk kell a dárda, a fejsze és a *martzubarbulon* hajítását. Utóbbi másik elnevezése az ő korában már *szaliba* volt.⁷ Úgy tűnik, hogy a kifejezés jelentése ekkora már megváltozott: olyan buzogányt értettek rajta, amelyet szükség esetén hajítani is lehetett (KOLIAS 1988: 176–178).

RÉGÉSZETI LELETEK

A régiséggyűjtők már a reneszánsz idején felfigyeltek a tárgy típusra, pontos felépítése és használata ennek ellenére hosszú ideig homályos volt.⁸ Csak a 19–20. században előkerült régészeti leletek és a kísérleti régészet tudta eloszlatni a tárggyal kapcsolatos bizonytalanságokat. Birodalomszerte száznál is több lelőhelyről ismerünk plumbatákat. Hegyük kiképzése mellett megkülönbözteti őket a hegy alatti vasnyél hossza, kiképzése, (3. kép) az ólom súlya és a fanyél beillesztésének módja (SHERLOCK 1978). (4. kép) Egy-

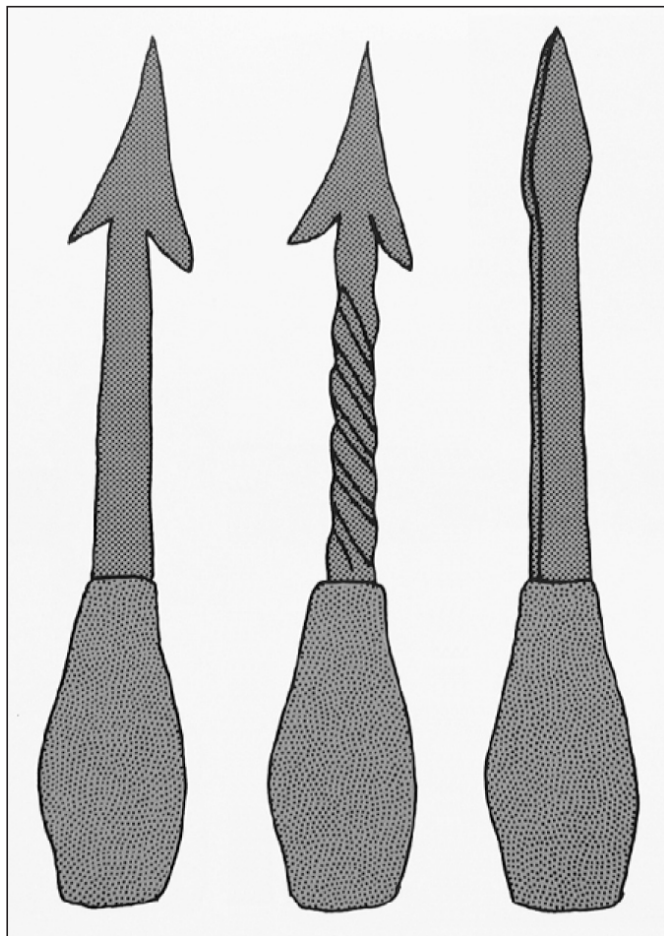
⁵ (XII B 2, 4–6, 12, 16, 18, 20.)

⁶ John Eagle (1989: 247) szerint Belizariosz lovas alakulatai is használták a plumbatát a vandálok ellen: 530-ban Arméniai János ezzel ölte meg Geiserich egyik unokaöccsét. Az adatot más szerzők is átvették, de a forrásra senki nem hivatkozik. Én magam nem találtam meg az esemény leírását: Procopius 1916.

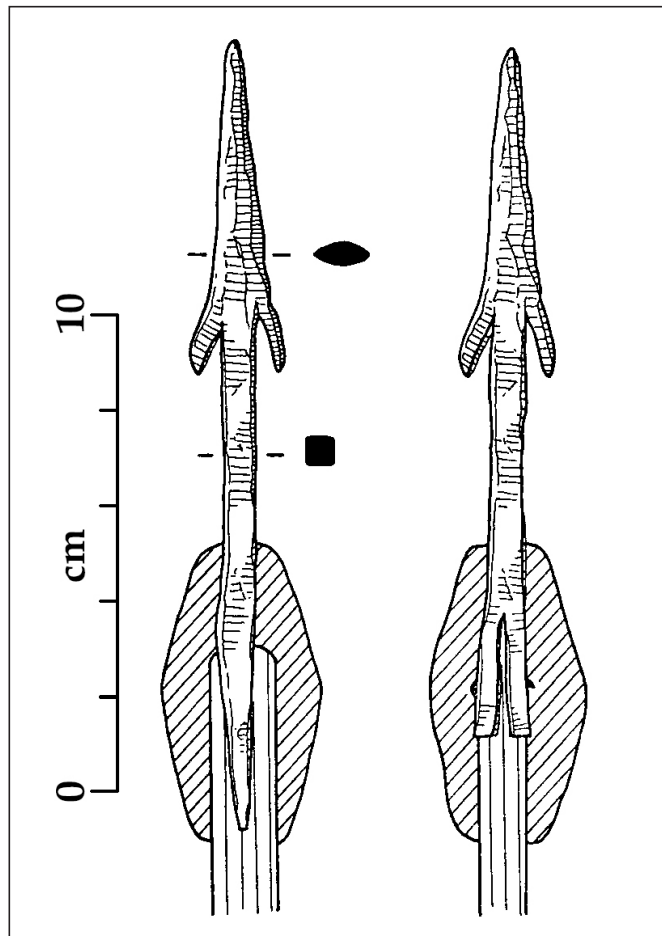
⁷ (VII 4)

⁸ A fegyver jellegének félreértését tükrözi a Vegetius szövegét magyarra fordító Várady Lászlónak lábjegyzetben adott leírása (bőrszíjra erősített ólmgolyó, szakállas parittyá).

Keszi Tamás • *A plumbata, avagy darts római módra. Egy késő antik fegyver Annamatiából*

3. kép: Különböző plumbata-típusok
(Völling 1991: Abb. 2 nyomán)

4. kép: A plumbata vas- és farészék összeillesztése
(Sherlock 1978: Fig. 20 nyomán)

előre nem ismerünk plumbata tribolataként meghatározható leletet. Pannonia területén 11 lelőhelyről⁹ több, mint 20 plumbata került elő, ezek számát gyarapítja egy ismeretlen lelőhelyű példány a Magyar Nemzeti Múzeumban.

Az ásatáson előkerült, jól datálható példányok egyike sem korábbi a 270-es éveknél¹⁰ – ez jó összhangban van Vegetiusnak a fegyver elterjedésére vonatkozó adatával.¹¹ A plumbaták zöme 4., illetve 5. század eleji leletösszefüggésből került elő (PFLAUM 2007: 296–297; ХРИСТОВ 2009). A legkésőbbi, viszonylag biztosan keltezhető plumbata az 5. század végére, a 6. század elejére keltezhető, és egy szlovéniai erődítményben találták (CIGLENEČKI 1994: 245–248, Abb. 7, 13). Hiányoznak egyelőre a bizánci katonai kézikönyv adatait megerősítő, egyértelműen a korai középkorra datálható leletek. Feltételezések szerint a nagyobb, nehezebb példányok származhatnak a bizánci időkből, ezért tartották ezeket a korábbi gyakorlattól eltérően külön tegezekben (KOLIAS 1988: 176; VÖLLING 1991: 294-295). Ilyennek tekintik az Olümpiában talált plumbatát is, amelyet nem csak méretei emelnek ki a többi közül, hanem az is, hogy az ólommal nem a vasköprü és a

⁹ Bad Deutsch-Altenburg (*Carnuntum*, Ausztria), Iža (Izsa-Leányvár, *Celamantia*, Szlovákia), Pilismarót, Szentendre (*Ulcisia Castra*), Baracs (*Annamatia*), Ócsény-Soványtelek, Rumski Petrovci (Horvátország), Žarkovci környéke (Szerbia), Zemun (*Zimony*, *Taurunum*, Szerbia), Keszthely-Fenekpuszta, Sisak (*Siscia*, Horvátország)

¹⁰ Egyetlen lelet sem ismert azokról a területekről, amelyeket a rómaiak a 3. század utolsó harmadában adnak fel. (Völling 1991)

¹¹ Felvetődött annak lehetősége, hogy a legio II Parthica egyik katonájának apameai sírkövén plumbatákat ábrázolnak. (Colombo 2011: 160-161; Gagetti 2013) Ez a 3. század elejére és Szíriába tenné a fegyver alkalmazásának kezdetét, ami ellentmond Vegetius adatainak. Ráadásul az egykori Illyricum területéről tömegével ismerünk plumbata leleteket, Szíriából viszont nem. A sírkövön valójában öt darab lándzsát látunk, valószínűleg a tárolásukra szolgáló bőrtokban, és a felirat is azt mondja, hogy Aurelius Mucianus a lándzsavetést tanította (*discens lanchiarium*) az újoncoknak.

5. kép: A baracsi plumbata (Intercisa Múzeum, fotó: Keszi Tamás)

fanyél illeszkedését öntötték körbe, hanem azt teljes egészében a vasnyélre erősítették fel.¹²

Az eddig talált plumbaták mérete 9,8 és 27,5 cm között változik. A baracsi tárgy jelenlegi állapotában alig 13,7 cm hosszú, ezzel a közepes méretű példányok közé tartozik. (5–6. kép) Szakállas vashegye három élű – ez a tulajdonsága megkülönbözteti a plumbaták többségétől, amelyek hegye vagy kétélű szakás, vagy kúposan négyélű. A hegyhez hosszúknak nyél illeszkedik, amit lemezből kovácsoltak, de a lemez két szélét nem kalapálták össze. Ebbe a köpűs részbe eredetileg vékony fanyelet illesztettek, amit szegecs rögzíthetett a fémhegyhez. A fa elporladt maradványa még felismerhető. A fanyél és a vasköpű találkozását ólomtartalmú ötvözzel öntötték körbe. (DIM 1995) Ez nem csak az illeszkedés megerősítését szolgálta, hanem növelte az eszköz súlyát, ezzel átütő erejét is. A fegyver jelenlegi súlya 70 gramm, de az ólomsúlynak körülbelül negyed része hiányzik, így teljes állapotában 100 gramm körüli lehetett.¹³ Az eddig közölt példányok súlya 40–180 gramm. A nehezekek formája általában tojásdad alakú, ez alól csak az olümpiai és egy sisciai példány kivétel, amelyek átmetszete szögletes.

6. kép: A plumbata háromélű hegye (Intercisa Múzeum, fotó: Keszi Tamás)

A baracsi példány fanyelének átmérőjét a köréje öntött ólom őrizte meg: mindössze 9,5 mm-es volt, ami valóban rövid nyélre utal. A fémrész hossza alapján 25–30 cm-es lehetett, a köpűbe további 3–5 cm-es darab nyúlhatott be. Egy 30–35 cm hosszú, 1 cm átmérőjű farúd súlya 20–25 g lehetett. A nyél végére tollakat erősítettek, amelyek a röppályát stabilizálták, a tollak mögött akkora helyet hagyva, hogy annál fogva a nyilat meg lehessen markolni. A teljes, nyelezett, szárnyakkal ellátott fegyverek súlya a 130–350 g közötti tartományban mozoghatott. (KOZLENKO 2008: 341) A baracsi fegyver ez alapján a könnyű plumbaták közé tartozott.

A mai Baracs területén egykor állott római tábor, Annamatia katonái számára készíthették a hadsereg egyik központi fegyvergyártó műhelyében. (VEGETIUS II, 11; BISHOP–COULSTON 2006: 238–240) Annamatiában a Kr. u. 1. század második felétől 500 fős cohorsok állomásoztak. A 3. század második és a 4. század első feléből nincsen adatunk arra, hogy pontosan milyen alakulatok teljesítették az erődben szolgálatot, de a 4. század végén már equites Dalmatae-t, vagyis dalmát lovas katonákat említ a *Notitia Dignitatum*. (KOVÁCS 2008) Néhány más lelet is arra utal, hogy a plumbatát nem csak gyalogos, de lovas alakulatok is használták. (RUPNIK 2009: 495) Hogy milyen harchelyzetben, azt nehéz eldönteni: lehet, hogy csak gyalogosan végzett szolgálati feladatok során, például a tábor falainak, vagy a hozzájuk tartozó őrtornyoknak a védelmében.

¹² Hasonló megoldást látunk a nagyobb méretű, sisciai plumbatáknál is. (Radman-Livaja 2004: T. 8,31; 9,35) Ennek a típusnak előnye lehetett, hogy a törött nyelű példányokat könnyebben lehetett javítani.

¹³ A becslés alapja az ólomnehezéket kiegészítő plasztilin mennyisége (2,3–3,3 cm³) és a tiszta ólom sűrűsége (11,34 g/cm³).

7. kép: A plumbata elhajításának módja (Vermaat, Robert: *Plumbata – de dartpijl van het Late Romeinse Rijk* nyomán)

KÍSÉRLETI RÉGÉSZET

A fegyver elhajítása kétféleképpen történhetett. Ha valaki a végénél ragadja meg a nyilat, azután kezét hátulról előre és felfelé lendítve dobja el, akkor az – egyes kísérletek szerint – 80–90 méterrel távolabb, gyakran szinte merőlegesen csapódik bele a földbe. (CONYARD 2013: 542)¹⁴ (7. kép) Vagyis az ellenséges katonákat és lovakat nem szemből, hanem a pajzsok kikerülésével felülről fenyegették a becsapódó nyilak. Könnyen át lehetett hajítani tehát a saját hadsorok, vagy az ostromlott erődítmények akár 10 méter magas falai fölött. Védekezéskor elég lehetett a fegyvert kiejteni a fal tetejéről, a gravitáció gyorsító ereje pedig elvégezte a maga munkáját. A váll fölött, lándzsaként eldobott nyilak kb. 30–35 méteres távolságra repülnek. Ezzel a módszerrel tehát már a hadrend közelébe került, de a hajítódárdák hatótávolságán még kívül eső ellenséget lehetett támadni. Ugyanezzel a mozdulattal könnyen lehet ló hátáról is hajítani, ebben az esetben a vágató ló sebessége növeli a nyíl becsapódási energiáját.

Az elért távolság természetesen függ az alkalmazott plumbaták súlyától és hosszától: legmesszebbre a 170–200 gramm súlyú, 45 centiméteres példányok repülnek. Rövid nyélre utalnak a *De rebus bellicis* ábrázolásai is. Ugyancsak nagyobb távolságot lehet elérni egy egyszerű bőrszík (amentum) alkalmazásával, amelyet a plumbaták végére erősítettek a kísérletek során. (CONYARD 2013: 543) Az ilyen bőrszíjak egyben a fegyvernek a pajzsra történő felfüggesztésében is szerepet játszhattak volna – csak éppen egyetlen írásos forrás sem említi őket. Sőt, a *De rebus bellicis* szerzője kifejezetten azt mondja, hogy a fegyver végén helyet kell hagyni az azt megmarkoló kéznek.

A FEGYVER EREDETE

Több elmélet abból indul ki, hogy a fegyver *mattiobarbulus* elnevezése nem szövegromlás eredménye. Van, aki szerint a név a germán *mattiacusokhoz* kapcsolható, akiket Tacitus említ először, és akikből a rómaiak *cohors equitata* alakulatot soroztak. Csakhogy utóbbiak Moesia inferiorban állomásoztak, (SCHÖNFELD 1930) ez a provincia pedig nem tartozott az illyricumi tartományok közé, továbbá Vegetius szerint a fegy-

¹⁴ Más beszámolók lényegesen rövidebb hatótávolságot említenek: 50–60 m (Elliott 2010: 41), 37–61 m (Eagle 1989: 247–253), 33–45 m. (Vermaat 2007)

Keszi Tamás • *A plumbata, avagy darts római módra. Egy késő antik fegyver Annamatiából*

vert eredetileg legionáriusok használták. Mindehhez nyelvészeti probléma társul: a Mattiacii névből nehéz lenne megmagyarázni a mattio- alakot.

Más kutató szerint a név első tagja, a *mattea* az egyik kelta nyelvből származik, és eredetileg ’buzogányt’ jelentett. A kifejezés – nyilván a fegyverrel együtt – átkerült a latinba, és így lett a katonai terminológia része. A magyarázat gyengéje, hogy a *plumbata* más jellegű, mint a törésre, zúzásra használt buzogányok, és illyricumi megjelenése a 3. században nem hozható összefüggésbe kelta népcsoportokkal.

Megint más a *cateia*hoz hasonlítja a *plumbata* tribolatát. Előbbit több antik szerző említi, (DOMASZEWSKI 1899) Vergilius azt írja róla, hogy a teutonok hajítófegyvere. (Aeneis 7.741) Vergilius 4. századi kommentátora, Maurus Servius Honoratus szerint a fegyvert a gallok is használták. Magyarázata szerint a *cateia tota fere clavis ferreis illigata*. Alexei Kozlenko ezt úgy értelmezi, hogy a fegyver vasszőgekkel volt kiverve, amelyeknek kiállt a hegyük – tehát valamelyest hasonlíthatott a *plumbata* tribolatához. Ezzel a magyarázattal az a gond, hogy *plumbata* tribolatát még nem találtak a régészek – az sem kizárt, hogy olyan találmányról van szó, ami csak papíron létezett, de legalábbis igen ritka volt. Nem lehet tehát az állítani, hogy átmeneti állomást képviselt volna a germán *cateia* és a *plumbata mammata* között. A fejlődés logikus iránya egyébként is a *plumbata mammata* irányából vezet a *plumbata* tribolatához: előbbi funkcióját bővítve alakították ki a második fegyvert. Ráadásul az ókori szerzők nem írják, hogy a *cateia*nak hegye lett volna. A *clavus* pedig nem csak ’szeget’ jelent, hanem a tunica szélén futó ’bíborcsíkot, szalagot’ is. Nem arról van tehát szó, hogy a fegyver csaknem egész felületét szegekkel verték ki, mert akkor bajos lett volna kézbe venni, hanem hogy fémszalagokkal „kötötték össze.” Vergilius és Gaius Valerius Flaccus (Argonautica 6.83) a *torqueo* igét használja a fegyverrel kapcsolatban, ami ebben az esetben valami olyasmit jelent, hogy ’tekerve hajít’. Ha ehhez még hozzátesszük, hogy Isidorus szerint az ügyesen elhajított *cateia* visszatér gazdájához (*si ab artifice mittatur; rursum redit ad eum qui misit*, Etymologiae 18.7.7), akkor beláthatjuk, hogy vasalással súlyosabbá tett hajítófárról, bumerángról van szó, aminek semmi köze a *plumbatához*. A tárgytypust egyébként régészeti leletekből is ismerjük. (BORDES–LEFORT 2016)

A *plumbatához* hasonló fegyvert a makedón háborúkkal kapcsolatban említenek az antik források, bár ezeken nem volt ólomsúly, és elhajításuk is máshogy történt, mint a *plumbatáké*. (Polübiosz 27.11) A *kesztrosznak* nevezett fegyvert a makedónok fejlesztették ki a rómaiak ellen viselt harmadik háborújuk során, és először a Kr. e. 171. év hadműveletei alatt vetették be. A leírás szerint az egy tenyérszerű hosszúságú vashegyhez azonos hosszúságú köpű tartozott. Utóbbiba illesztették be az ujjnyi vastag, arasznyi hosszú fanyelet. A fanyél közepére három faszárnyat erősítettek, ami a lövedék röppályáját szabályozta. A fegyvert két, eltérő hosszúságú, félbehajtott kötélre helyezték. Ezek végeit marokra fogták, parittyaszerűen megforgatták, majd egyik végüket eleresztve hajították el a nyilat. Polübiosz adatait felhasználva Titus Livius is megemlékezik a fegyverről, amit ő *cestrosphendonnak* nevez. (Livius 42.65.9.) A két tenyérszerű (2×7,4 cm) vasrészhez fél könyöknyi (22,2 cm) farúd csatlakozott, amelynek vastagsága ujjnyi volt (1,85 cm).¹⁵ A *plumbaták* valóban az egykori Illyricum területéről kerülnek elő legnagyobb számban. (Vujović 2009) Gondot jelent viszont, hogy több mint 400 éven keresztül sem írásos forrásokból, sem régészeti leletekből nem ismerünk hasonló fegyvert a Római Birodalom területéről.

Plinius említi ugyan egy fegyvert, amit neve alapján kapcsolatba lehetne hozni a *plumbatával*. Természet-történeti munkájában azt írja, hogy a *cinnamolgus* nevű madár olyan ágakból építi a fészket, amelyikből a fahéjat lehet előállítani. A nehezen megközelíthető fészkeket az arabok ólmozott nyilakkal (*plumbatis sagittis*) verik le, (Naturalis historia 10.97; 12.85) hogy utána a fűszerrel kereskedhessenek. Plinius adatait mások is átvették. Ólmozott, háromélű nyilvesszők kerültek elő a németországi Haltern katonai táborából.¹⁶ Ezek talán olyan keleti harcosok felszereléséhez tartoztak, akik Kr. u. 9-ben részt vettek Varus sikertelen hadjáratában a germánok ellen. A gond ebben az esetben is az, hogy több, mint 270 év választja el őket a valódi *plumbatáktól*, ráadásul a fegyver célba juttatásának módját sem ismerjük.

¹⁵ A fegyver létezésével kapcsolatban kételyeket fogalmazott meg Griffiths (1989: 260). Ennek oka, hogy Polübiosztól független forrás nem igazolja a *kesztrosz* létét.

¹⁶ Súlyuk 19 illetve 49 gramm, tehát jóval könnyebbek, mint a késő római *plumbaták*. (Völling 1991–1992)

Keszi Tamás • *A plumbata, avagy darts római módra. Egy késő antik fegyver Annamatiából*

De nem is biztos, hogy más népeknél kell keresni a plumbata eredetét! Felmerült annak lehetősége is, hogy a hagyományos római fegyverből, a *pilumból* fejlesztették ki. Ennek átütő erejét ugyancsak a nyélre erősített többlet súllyal növelték. Nem történt más, mint hogy csökkentették a fegyver méretét és súlyát, hogy távolabbra lehessen hajítani. A méretcsökkenés bizonytalanabb röppályát eredményezett, ezért – a nyílvesszők mintájára – vezérlőszárnyakkal látták el a fegyvert. Arra pedig a tapasztalat vezethette rá a katonákat, hogy a végüknél fogva messzebb lehet őket hajítani – akárcsak a kísérleti régészet modern képviselőit.

A kezdetben lokális jelentőségű fegyver kifejlesztését és rendszeresítését az okozhatta, hogy a 3–4. században megnőtt a távolható fegyverek jelentősége a barbárokkal vívott háborúkban. A plumbatával felszerelt egységek nem csak közelharcban voltak bevethetők, hanem előtte – az íjászokat kiegészítve, vagy azokat helyettesítve – a távolharcban is, megtörve ezzel a rohamozó ellenség lendületét. Különösen hatékony lehetett olyan barbárok ellen, akik sisak és vállvert nélkül szálltak csatába, illetve lovasság ellen, hiszen a lovakat általában sem páncél, sem pajzs nem védte. A fegyver hatékonyságát jelzi, hogy képes volt kiszorítani a pilumot, amelyet a római legiók közel 500 évig használtak. (BISHOP 2017)

A PLUMBATA MINT HATALMI SZIMBÓLUM?

A császárok, királyok hadi sikerein sok minden múlik: népeik, államaik biztonsága, gyakran saját és családjuk élete is. Ilyen körülmények között természetes, ha az uralkodói szimbólumok között megjelennek a fegyverek, amelyek a hadvezéri képességek meglétét jelzik az alattvalók számára. Gondoljunk az európai királyok lándzsájára, jogarára (amely a buzogányból nemesedett koronázási kellékké), vagy a hunok aranyozott íjára! A plumbatával kapcsolatban is felmerült a gondolat, hogy néhány 3–4. századi császárt plumbatákkal a kezükben ábrázoltak különleges alkalmakra vert érméiken. (ESTIOT 2008; DROST–ESTIOT 2010)

Kétkedésre ad okot, hogy hatalmi szimbólumnak olyan fegyvert érdemes választani, amelyik hatékony, pusztító erejű és jól ismert. Az éremkép viszont pont abban az időben, a negyedik század elején tűnik el, amikor a régészeti leletek szerint a plumbata birodalom szerte fénykorát éli.

Az érmék egyik változatán, amelyik Probus császár idején (276–282) jelenik meg, az uralkodók jobbjukban hegyével lefelé fordított hajítófegyvert tartanak, baljukban két másik fegyvert, hegyükkel felfelé. (8. kép) Sylviane Estiot szerint a fegyverek mérete plumbatára utal. De ebben az esetben nem érdemes a fegyverek méretét a büsztéhez hasonlítani. Az érméken csak szűkös hely áll rendelkezésre, ezért nem várható el, hogy a rajtuk szereplő mindenegyves elemet azonos arányban ábrázolják. Estiot szerint a jobb kézben tartott fegyver ábrázolása hűen adja vissza a plumbata elhajításának leghatékonyabb módját: nyújtott karral, alulról előre irányuló mozdulattal. Csakhogy a császár keze nem a végén, hanem a hegyhez közelebb markolja a fegyvert – úgy, ahogyan azt a nagyobb méretű hajítófegyverek esetében kell tenni.

További probléma, hogy az érméken ábrázolt hajítófegyverekről hiányoznak a vezérlő tollak. Sylviane Estiot ezt azzal magyarázza, hogy ilyeneket a 3–4. században még nem is szereltek a fegyverre: Vegetius nem említi a létüket, a plumbatákat pedig nem lehetne úgy a pajzsra erősíteni, hogy a tollazatuk meg ne sérüljön. Tehát a tollazatot csak a 4. századi Anonymus találta ki. De Vegetius más fegyvereket sem ír le részletekbe menően, tehát a tollazat említésének hiánya nem jelenti a tollazat hiányát. Arra semmilyen bizonyíték nincs, hogy a

8. kép: Maximianus császár (286-305) aureusa 290-292-ből (RIC VI Siscia, Drost–Estiot 2010: fig. 16 nyomán)

9. kép: Constantinus caesar bronzverete 306-307-ből (RIC VI Aquileia 98b, <http://numismatics.org/collection/1984.146.1689>, hozzáférés: 2018. április 19.)

10. kép: Diocleianus császár (284-305) aureusa 288-290-ből (RIC V/2 Roma 140, Drost–Estiot 2010, fig. 17 nyomán)

lövédékeket ne lehetne úgy felerősíteni egy síkra, hogy azok tollazata ne sérüljön. A kísérletek szerint pedig a tollazat nélküli plumbata nem elég hatékony, tehát az Anonymus szövege és képei hitelesen adják vissza a fegyver felépítését. Gondolhatnánk esetleg arra, hogy a plumbaták fejlesztése folyamatos volt: eredetileg szárnyak nélkül készítették őket, és a röptüket stabilizáló szárnyak csak később, a 4. század elején kerültek rájuk – akkor, amikor már az érmetípust nem verték. De miért választott volna Probus császár egy bukda-csolva repülő, nem túl hatékony, újonnan kifejlesztett, viszonylag ismeretlen fegyvert hatalmi szimbólumnak, amikor rendelkezésére álltak más lehetőségek is?¹⁷

Végezetül az érméken látható hajítófegyverek egyikén sincsen ólomsúly, amiről a fegyver az elnevezését kapta. Estiot szerint ugyan ez egy esetben látszik, de ez vitatható: amit súlynak lát, az inkább az uralkodó egyik ujja. Amennyiben az érmén valóban valamilyen súly látszana, az még önmagában nem lenne perdöntő, hiszen a 3. századi pilumokat hasonló súlyokkal látták el.

Az érmék második változatán Estiot szerint a fegyvereket annak a sorrendnek megfelelően ábrázolják az uralkodók kezeiben, ahogyan azok használatra kerülnek a csata során: jobb kézben lándzsát, bal kézben a pajzzsal együtt későbbre tartogatott plumbatákat. (9-10. kép) Csakhogy Vegetius éppen azt mondja, hogy a plumbaták íjászokhoz teszik hasonlónak a katonákat, mert ezeket a többi hajítófegyvert megelőzően zúdították az ellenségre. A kísérletek ugyancsak azt mutatják, hogy a plumbata hatótávolsága meghaladta a nagyobb méretű hajítófegyverekét. Ráadásul a császárok bal kezében tartott fegyverek túlnyúlnak a pajzson. A fegyverek egymáshoz való aránya árulkodó: a pajzsnál nagyobb fegyvereket nem lehet az alig félméteres plumbatával azonosítani. Az ábrázolás tehát hasonló ahhoz, amit a mainzi tábor egyik reliefjén látunk: a katona jobbáiban dárdát tart hajításra készen, baljában tartalék dárdákat, melyek túlnyúlnak a pajzson. (GOLDSWORTHY 2004: 55) Még a számuk is megegyezik az érméken ábrázolt fegyverekével: egy lándzsa a jobb kézben, kettő a balban. A következő ábrázolás azt sugallja, hogy ebből a fegyvertípusból három tartozott a felszereléshez, szemben a plumbatával, amelyikről Vegetius úgy tudja, hogy ötöt-ötöt hordott magával minden katona.

¹⁷ Meg kell jegyezni, hogy amennyiben valóban plumbatákat ábrázolnának a szóban forgó érmeken, ez nem jelentené azt, hogy a fegyver megjelenését korábbra kellene datálni. Ellentétben ugyanis Estiot vélekedésével (2008: 186), a kutatás a fegyver megjelenését nem a 4-5. századra teszi, hanem a 3. század utolsó harmadára.

Keszi Tamás • *A plumbata, avagy darts római módra. Egy késő antik fegyver Annamatiából*

Egyelőre tehát – bármilyen csábító gondolat is – nem állíthatjuk, hogy a plumbata az uralkodói hatalom szimbóluma volt.

AJÁNLOTT IRODALOM

De Rebus Bellicis. Part I. szerk. M. W. C Hassal. Part 2. szerk. Robert Ireland. Oxford, British Archaeological Reports, 1979. /BAR International Series 63/

DENNIS, GEORGE 2010:

The Taktika of Leo VI. Text, Translation, and Commentary by George Dennis. Corpus Fontium Historiae Byzantinae. Vol. XLIX. Washington, D. C., Dumbarton Oaks.

DENNIS, GEORGE T.–GAMILLSCHEG, ERNST 1981:

Das Strategikon des Maurikios. Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. /Corpus Fontium Historiae Byzantinae. Volumen XVII. Series Vindobonensis/

GOLDSWORTHY, ADRIAN 2004:

A római hadsereg története. Pécs, Alexandra.

HAHN ISTVÁN (szerk.) 1963:

A hadművészet ókori klasszikusai. Budapest, Zrínyi.

BIBLIOGRÁFIA

BISHOP, MIKE C. 2017:

The Pilum: The Roman Heavy Javelin. Oxford–New York, Osprey Publishing.

BISHOP, MIKE C.–COULSTON, JONATHAN C. N. 2006:

Roman Military Equipment: From the Punic Wars to the Fall of Rome. Oxford, Oxbow Books.

BORDES, LUC–LEFORT, ANTHONY–BLONDEL, FRANCOIS 2016:

A Gaulish Throwing Stick from Normandy: Experimental Study. *EXARC JOURNAL Digest* 2016-1. 18–21. <https://exarc.net/issue-2015-3/ea/gaulish-throwing-stick-discovery-normandy-study-and-throwing-experimentations> (Hozzáférés: 2017. november 2.)

CIGLENEČKI, SLAVKO 1994:

Höhenbefestigungen als Siedlungsgrundeinheit der Spätantike in Slowenien. *Arheološki vestnik* 45. 239–266.

COLOMBO, MAURIZIO 2011:

La lancea, i lanciarii, il pilum e l'acies di Arriano: un contributo alla storia dell'esercito romano. *Historia* 60/2. 158-190.

CONYARD, JOHN 2013:

Recreating the Late Roman Army. In: *War and warfare in late antiquity*. Ed. Sarantis, A.–Christie, N. Leiden–Boston, BRILL, 523-567.

Keszi Tamás • *A plumbata, avagy darts római módra. Egy késő antik fegyver Annamatiából*

DIM, DAVID 1995:

Experiments to Examine the Manufacturing Techniques Used to Make Plumbatae. *The Arbeia Journal* 4. 13–19.

DOMASZEWSKI, ALFRED VON 1899:

Cateia. *Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft. Neue Bearbeitung.* Hrsg. Georg Wissowa. III, 2 Stuttgart, J. B Metzlerscher, 1786.

DROST, VINCENT–ESTIOT, SYLVIANE 2010:

Maxence et le portrait militaire de l'empereur en Mattiobarbulus. *Revue Numismatique* 166. 435–445.

EAGLE, JOHN 1989:

Testing Plumbatae. In: *Roman Military Equipment: the Sources of Evidence.* BAR International Series 476. Ed. C. van Driel-Murray. Oxford, British Archaeological Reports, 247–253.

ELLIOTT, PAUL 2010:

Death from above. Mattiobarbuli and Plumbata. *Ancient Warfare.* Volume IV, Issue 3. 38–43.

ESTIOT, SYLVIANE 2008:

Sine arcu sagittae: la représentation numismatique de plumbatae/mattibarbuli aux IIIe–IVe siècles (279–307 de n. è.) *Numismatische Zeitschrift* 116/117. 177–201.

Encyclopédie des petits objets archéologiques. <http://artefacts.mom.fr/de/result.php?id=PBT-4001&find=PB&pagenum=1&affmode=vign>. (Hozzáférés: 2017. szeptember 21.)

GAGETTI, ELISABETTE 2013:

22–23. Cuspide di plumbata. In: *Costantino e Teodoro, Aquileia nel IV secolo.* Fondazione Aquileia. Eds. C. Tiussi–L. Villa–M. Novello. Milano, Fondazione Aquileia–Electa, 216–217.

GOLDSWORTHY, ADRIAN 2004:

A római hadsereg története. Pécs, Alexandra.

GRIFFITHS, W.B. 1989:

The Sling and its Place in the Roman Imperial Army. In: *Roman Military Equipment: the Sources of Evidence.* Ed. C. van Driel-Murray. Oxford, British Archaeological Reports, 255–279. /BAR International Series 476./

— 1995: Experiments with Plumbatae. *The Arbeia Journal* 4. 1–11.

KOLIAS, TAXIARCHIS G. 1988:

Byzantinische Waffen. Ein Beitrag zur byzantinischen Waffenkunde von den Anfängen bis zur lateinischen Eroberung. Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. /Byzantina Vindobonensia. Band XVIII./

KOVÁCS, PÉTER 2008:

Militaria from Annamati. In: *The Enemies of Rome. Proceedings of the 15th International Roman Military Equipment Conference, Budapest 2005.* Ed. László Kocsis. Budapest, Association for Roman Military Equipment Studies, 273–278. /Journal of Roman Military Equipment Studies. Volume 16./

Keszi Tamás • *A plumbata, avagy darts római módra. Egy késő antik fegyver Annamatiából*

KOZLENKO, ALEXEI 2008:

Barbarian Throwing Clubs and the Origins of Roman Plumbatae. In: *The Enemies of Rome. Proceedings of the 15th International Roman Military Equipment Conference, Budapest 2005*. Ed. László Kocsis. Budapest, Association for Roman Military Equipment Studies, 341–343. /Journal of Roman Military Equipment Studies. Volume 16./

PFLAUM, VERONIKA 2007:

The supposed Late Roman hoard of tools and a steelyard from Vodice near Kalce. *Arheološki vestnik* 58. 285–332.

PROCOPIUS 1916:

History of the Wars, Books III and IV. With an English Translation by H. B. Dewing. London–New York, William Heinemann–G. P. Putnam's Sons. /The Loeb Classical Library LXXXI./

RADMAN-LIVAJA, IVAN 2004:

Militaria Sisciensia. Nalazi rimske vojne opreme iz Siska u fundusu Arheoloskoga muzeja u Zagrebu. Zagreb, Arheološki Muzej. /Musei Archaeologici Zagrabienensis, Cat. et Monogr. Vol. 1./

RUPNIK, LÁSZLÓ 2009:

New Plumbata Mamillata Find from Szentendre. In: *EX OFFICINA... Studia in honorem Dénes Gabler*. Hrsg. Szilvia Bíró. Győr, Mursella Régészeti Egyesület, 491–499.

SCHÖNFELD, MORITZ 1930:

Mattiaci. *Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft. Neue Bearbeitung*. Hrsg. Wilhelm Kroll. XIV, 2 Stuttgart, Alfred Druckenmoller, 2320–2322.

SHERLOCK, DAVID 1978:

A Roman 'Mars-barb' from Burgh Castle. *Proceedings of the Suffolk Institute of Archaeology* XXXIV. 141–143.

VERMAAT, ROBERT 2007:

Testing Late Roman Plumbatae 1 – Veerse Dam. (https://dokupdf.com/download/vermaat-robert-m-2007-testing-late-roman-plumbatae-1-veerse-dam-2007-5a3a8c17d64ab2a614ea86e2_pdf, Hozzáférés: 2017. november 2.)

— 2015: Plumbatae. In: *The encyclopedia of the Roman army*. Vol. II. Ed. Yann Le Bohec. Chichester, Wiley Blackwell, 754–756.

Völling, Thomas 1991:

Plumbata-Mattiobarbulus-Martzobarboulon. Bemerkungen zu einem Waffenfund aus Olympia. *Archäologischer Anzeiger* 1991. 287–298.

— 1991–1992: Plumbatae sagittae? Anmerkungen zu Waffenfunden aus dem augusteischen Lager von Haltern. *Boreas* 14–15. 293–296.

VUJOVIĆ, MIROSLAV B. 2009:

The Plumbatae from Serbia. *Journal of the Serbian Archaeological Society* 25. 203–218.

КОЗЛЕНКО, АЛЕКСЕЙ В. 2009:

Плюмбага в римской армии IV–VI вв. Античный мир и археология 13. 290–300.

Keszi Tamás • A plumbata, avagy darts római módra. Egy késő antik fegyver Annamatiából

ХРИСТОВ, МИХАИЛ 2012:

Късноримска plumbata от обект „Цари Мали град“ при с. Белчин, общ. Самоков (Предварително съобщение). – A late Roman “plumbata” from “Tzary Maly grad” near Belchin village, Samokov region (preliminary notes). Годишник на Асоциация за антропология, етнология и фолклористика »Онгъл«. – Yearbook of »Ongal« Association for Anthropology, Ethnology and Folklore Studies 10. 358–366.